

Др Нико С. МАРТИНОВИЋ

ВАЛТАЗАР БОГИШИЋ И ЧЕХОСЛОВАЧКА*)

Велики људи су увијек били споне за развијање културне и политичке узајамности међу народима. Једна од таквих личности, нарочито у односу на развијање словенске узајамности, је сте др Валтазар Богишић.

Валтазар Богишић, родом из Цавтата код Дубровника, професор историје словенских права на Одеском универзитету и министар правде Црне Горе (рођен 1834, умро 1908), у свом разгранатом научном раду као правник, фолклориста, филолог и књижевник није мимоишао ни проучавање народног живота Чеха и Словака. Још од првих почетака своје научничке каријере он је неуморно радио, у духу идеја Јана Колара, на стварању једног културног средишта, у једном од научних центара, око којег би се окупљали словенски научни радници. Од 1865 године до своје смрти он је правио експерименте да ту сарадњу оствари преко оснивања једне словенске библиотеке. Тако је у Бечу, 1865 године, основана „Словенска библиотека“, чији је библиотекар био Богишић. Члан управе ове Библиотеке био је др Ptoshazka. Библиотека је, прве године, имала око хиљаду књига, од којих је 865 било на словенским језицима. Највише их је било на српскохрватском и чехословачком језику, и то:

старословенских	2
руских	70
бугарских	3
српскохрватских	372
словеначких	22
чешкословачких	370
пољских	16

Према струкама Библиотека је имала на чешком и словачком језику:

* Читано у секцији за народну књижевност и етнографију на IV Конгресу фолклориста Југославије у Вараждину 30 августа 1957 године. Објављује се онако како је читано.

из филологије	14 књига (19 свезака);
из историје	35 књига (38 свезака);
из теологије	2 библије, итд.

Библиотека је имала своју читаоницу у којој су били разни листови и часописи словенских народа. На столовима читаонице су били сљедећи чешки и словачки листови и часописи: *Cyrrill y Method*; *Humoristické listy*; *Lumír*; *Národ*; *Olomoucké noviny*; *Plzenske noviny*; *Morvská Orlice*; *Pozor americký*; *Wojtěch* и др.

Библиотека је живјела од добровољних прилога. Највише су је помагали Чеси и Словаци. Међу прилагачима из Чехословачке помињу се сљедећа лица *J. L. Kober*, књижар и накладник у Прагу; *Pavao Kuzmány*, чиновник банке; *Šetřil*, резбар; *Josef Svoboda*; *Zbořil*; *André*, књижар и накладник; *Bensinger*; *Calve*; *Ehrich*; *Gabriel*; *Mercy*; *Jar. Pospíšil*; *Rohlíček* и *Sievers*; *A. G. Steinhäuser*; *B. Stýblo*; *Ziak*; *Grégr*, књижар и накладник.

Из Новог Сада Библиотеку су помагали Чехословаци: др *Procházka* и професор *J. Podhradský*¹.

Словенска библиотека у Бечу је била при „Словенској беседи“ а извјештај о њој је штампан у часопису »*Roční zprávu*« 1866 године.

Шта је било с овом Библиотеком нијесам могао утврдити, али Богишића није напуштала мисао да се, под видом једне такве установе, створи једна словенска научна институција. Он је покушао да такву мисао оствари преко једног музеја у Загребу и Новом Саду, али му послови нијесу допуштали да се задржи на једном мјесту. Кад је професор Богишић изабран за редовног професора историје словенских права Одеског универзитета, он је преко Одеског добротворног друштва поново почео да ради на оснивању једне словенске библиотеке. До остварења ове замисли је дошло. За библиотекара је изабран Богишић. Сједиште Библиотеке је била Одеса. Према извјештају који је поднио скупштини за 1871—2 годину, Словенска библиотека у Одеси је била организована као научна установа са дописним члановима. Она је имала дописнике из свих словенских земаља па и из Чехословачке, и то:

Праг: А. И. Патер, И. Ранк и проф. И. Колар;

Краловеградец: др Кампелик;

Табор: директор В. Крижек.

Библиотека је имала добру збирку првоштампаних књига, рукописа и умјетничких слика. Међу њима је било материјала

¹ *Izvjeste o Slovenskoj biblioteci u Beču za godinu 1865, u Beču 1866* прештампано из »*Roční zprávu*« (на српскохрватском језику).

који се односи на културну историју Чеха и Словака. Старе књиге су обрађиване по Шафарику.²

Кад је Богишић премјештен, 1873 године, у Црну Гору, ради писања Имовинског законика, рад Словенске библиотеке је обустављен. Но он је, бавећи се у Паризу и на Цетињу, ту мисао оживио са Јованом Вацликом, намјеравајући да у Паризу покрене једну едицију која би објављивала дјела словенских аутора и имала своју библиотеку сличну оној у Одеси. Али до реализације ове идеје није дошло.

Богишић је читавог свог живота трагао за старим словенским споменицима на основу којих је доказивао да су Словени дали европској ренесанси исто толико колико Романи и Германи. Нарочиту је пажњу поклонио сабирању словенских инкунабула, те је био сабрао једну од најрјеђих збирки те врсте у Европи. Он је купио инкунабуле свих словенских штампара, ма гдје да су штампали. Тако је у тој збирци имао и неколико инкунабула које су радили Чеси и Словаци. Међу њима се налазе и сљедеће:

Moravus Matheus de Olomutz: Cicero, Orationes, — Neapoli 1480; Pontanus J: Charon Neapoli 1491;

Moravus Augus. Olomucensis: Dialogus in defensionem poetices Venetiis IX apr. 1493;

Hilarius Litomiricensis Tractatus contra perfidiam aliquorum Bohemorum, 1485 die Viti Modesti Strassburg;

Huss J.: Gesta Christi 1489 (?);

Huss J.: Gesta Cristi, circa 1490³.

Прије почетка својих предавања из историје словенских права на Одеском универзитету, Богишић је молио да му се дозволи да обиђе заграничне Словене и испита какво је стање словенске науке код њих. У свом извјештају, након своје мисије, који је објавио у „Записима императорског Новоросиског универзитета“ у Одеси 1870 године (и посебно), он се осврће и на стање словенске науке у земљама Чеха и Словака⁴. Према том извјештају стање словенске науке у поменутиим земљама је сљедеће:

У Аустрији је словенска наука до 1848 године била врло мало развијена. Већ отада почиње да се активније развија.

Стање на универзитетима:

а) лингвистика и књижевност:

Праг: проф. Мартин Хатала је предавао лингвистику и књижевност али се није, као Миклошић, посебно бавио старословен-

² Отчетъ о состояніи и дѣятельности Славянской библиотеки въ Одессѣ съ 11-го мая 1871 по 11-е мая 1872 года. Одесса 1872.

³ Богишићева библиотека у Цавтату код Дубровника.

⁴ Отчетъ ординарнаго профессора Богишича о заграниной его камандировкѣ. Одесса 1870.

ским језиком. Он је углавном упоређивао разна нарјечја словенских језика, не заборављајући ни књижевност. Тумачио је старе словенске споменике са освртом на књижевност. Тако је Хатала, у зимском семестру 1867 године, сравњивао синтаксе разних словенских нарјечја, читао „Слово о Полку Игорову“ и предавао однос чешког језика према старобугарском језику.

Проф. Воцелј сваке године је држао курс из чешког језика и чешке књижевности. Он је 1869 године читао избор најбољих пјесама старе и нове чешке књижевности.

Проф. Коларж је, у вријеме Богишићеве иностране мисије, предавао словенске језике на прашком Политехничком заводу.

Проф. Томек је, у то вријеме, предавао у Прагу упоредо историју Чешке и Аустрије. Исто је радио и проф. Воцелј. Тако је 1869 године у првом семестру читао историју чешке језичне образованости из првих хришћанских времена, а проф. Томек, у истом семестру, чешку историју од времена краља Вјачеслава до 1430 године.

Стање у гимназијама:

Од 1849 године почео је да се уводи у школама »Mutter-sprache«, но ипак је била развијена словенска наука. Од Фебруарског патента 1860 године, у аустриским школама се дозвољава увођење наставе на матерњем језику. Тако постају народне и мјешовите школе. Стање средњих школа у Чехословачкој, до Богишићеве заграничне мисије 1869 године, било је сљедеће:

Б о е м и ј а: чисто чешке гимназије у градовима: Праг, Мала Страна (општина), Ичин, Клатово, Слан, Хрудим; ч е ш к о-њ е м а ч к е гимназије у градовима: Праг (Ново Мјесто), Краљичин — градец, Љетомишљ, Јиндриховград, Писек, Табор, Реихенова, Млада Болеслава, Њемецки Брод, Бенешов.

М о р а в и ј а: чисто чешке гимназије: Брно, Оломуц; ч е ш к о-њ е м а ч к е: Фрејберг, Кромериж, Стражници.

Богишић истиче срећну околност за Чехословаке да су имали својих издавача за уџбенике, иако је један дио штампан у Бечу. За изучавање народног језика у школском плану су биле углавном предвиђене три књиге: граматика, читанка за ниже и читанка за више разреде гимназије. Од уџбеника су се, поред осталих, учили сљедећи:

Tomíček: Mluvnice Česka;

Kunz: Mluvnice Česka pro nižší třídy gymn. a realn. škol. 1866;

Kvet: Staročeska mluvnice, Prag 1860;

Jireček J.: Nakres mluvnice staročeske, Prag 1869;

Hattala: Stovnavaci mluvnice jezika českého a slovenského;

Jireček J.: Čitanka za I, II i III třídu;

Čelakovsky: Čitanka za IV třídu;

Jireček J.: Antologija z literatury české;

Čelakovsky: Všeslavenske počatečne čtení, Prag 1850 (poljski i ruski);

Križek: Antologija jihoslovanska.

Ови уџбеници и помоћне књиге употребљавали су у чешким школама.

У словачким школама су употребљавани углавном сљедећи уџбеници и помоћне књиге:

Hattala: Gramatika;

Černy T.: Čitanka slovenskeho jazyka (за ниже разреде). Издање Матице словачке;

Jireček J.: Antologija.

Богишићев рад на историји државе и права, као и на кодификацији црногорског имовинског права, тијесно је везан за научноистораживачки рад на пољу етнографије. Из области етнографије су га посебно интересовали народни обичаји и пословице. Прва, у науци запажена студија Валтазара Богишића, „Правни обичаји Словена“ (Загреб 1867) претставља увод у проучавање словенског права. Остали његови радови су продубљивање те обраде и научна разрада основних теза постављених у том дјелу. У овој студији Богишић анализира живот словенских народа кроз породицу, наследиство, ствари и облигације. Он упоређује правни живот свих словенских народа користећи нарочито пословице као искрице народне мудрости, доказујући да је колективни живот у задрузи била главна карактеристика друштва словенских народа од најстаријих времена. Уједно он доказује да у народу живе регулисани друштвени односи са законском снагом, које ниједан добар законодавац не смије мимоићи. Богишић је, упоређујући правни живот разних словенских племена, дошао до закључка да је словенско схватање правде добило своје отјеловљење у задружним друштвеним односима, који не заостају иза римског и германског друштвеног схватања права и правде, него у својој хуманости, у појединим гранама, иду пред њима. Развијајући читавог живота ту мисао Богишић закључује да је закона код Словена било прије појаве писмена, и да има закона који у народу живе а нијесу никад написани. Такве законе не може никаква крута чизма уништити, они живе упркос свим наметнутим законима државе и цркве, па чак и онамо гдје су разни окупатори успјели да промијене вјеру код нашег народа. У прилог тог схватања Богишић наводи примјер Мркојевића у Црној Гори, који су муслимани, а славе Аранђеловдан и носе крсте о Тројичину дне. То народно право које су створили обичаји у колективној народној свијести продирало је и у наше средњовјековне законске споменике, почев од „Руске правде“ великог кнеза Јарослава 1016—1020 године, моравског закона Конрада Змајевског из 1189, закона Розенберског крајем XIII вијека, пољског Статута Вишлицког 1347, састављеног по наредби Казимира

Великог, до Душановог законика из 1354 године из којег провијава најчистији словенски дух.

Ова проучавања су увелико допринијели развијању идеје о словенској узајамности Јана Колара и лијевих народњачких схватања Херцена, чиме је помогнуто зближење Словена борби против туђинских утицаја и завојевача. Она су развијала свијест о вриједности словенских народа и њиховој богатој култури која иде укорак са културом осталих романских и германских заједница. Она су открила оружје за ослободилачке ратове Јужних и Западних Словена, од 1871 надаље, и борбу за културну и политичку независност. Истакнути људи из овог покрета се не могу мимоићи јер су они продужавали дјело Караџића, Колара и Штура и објективно развијали нашу културну баштину пењући је на виши степен. Пролетаријат у нашим земљама у то доба није био толико развијен, а у неким га готово није ни било, да би му таква покрет сметао постављању класних захтјева. Напротив, код нас Јужних Словена многи лијеви народњаци развили су се, баш из тог покрета, у претече и пионире социјализма. (Васа Пелагић, Светозар Марковић, Љубен Каравелов и др.).

Нарочиту пажњу Богишић скреће на проучавање народне филозофије кроз организовано, по проблемима класификовано, сакупљање народних пословица.

Богишић истиче заслужни рад Чеха Челаковског »Slovanská pravnická příslovi« (часопис Чешког музеја 1851, I, 16 у дјелу »Mudrosloví národu Slovanského ve příslovích«, v Praze 1852, стр. 338 и даље), који се озбиљно бавио проучавањем народног права.

Богишић је у поменутом дјелу прије сваке расправе навео на десетине пословица које се односе на правне и законске обичаје уопште на руском, чешком, словачком, пољском, српскохрватском, словеначком и бугарском језику, као напр.:

Na kom vláda, na tom pravda (česka)

Въ комъ добра нѣтъ, въ томъ и правды мало (руска)

Сильные пишутъ правду (руска)

Kdož moc má, ten právo (česka)

Чѣмъ сильнѣе, тѣмъ правѣе (руска)

Ako pravda ne pomože krivda neće pomoći (srpskohrvatska)

Právo nepomuže, když levo premuže (česka)

Kde síla vévodí, ku právu se nechodí (česka)

Гдѣ сила владѣтъ, тамъ законъ уступаеъ (руска)

Nove sudije, novi zakoni (srpskohrvatska)

Nová správa, nová pravá (česka)

Богишић је подијелио породицу у три дијела: Међусобни одношаји чланова задружне обитељи, Обитељ у ужем смислу и

Диоба задруге. Ова поглавља је подијелио на низ ужих група почев од старјешине куће и домаћице до осталих задругара, дјеце и послужника куће, затим односе измеђи мужа, жене и дјеце, врсте женидбе, свадбе, симболичне обреде, кумство, побратимство, гостољубље, посињење и сл.

Прије него би почео са расправом, испред сваког поглавља одабрао је карактеристичне пословице које регулишу дотичну материју. Међу њима има и добар број чешких и словачких пословица. Почињући од задруге односно обитељи, Богишић наводи пословицу »Krev není voda« на чешком, којој одговара српскохрватска „Крв није вода“, пољска »krew nijest woda«, руска „кровъ не вода“.

Расправљајући о задржном животу словенских народа Богишић се врло често осврће на задржни живот словачке и чешке породице користећи податке чешке књижевнице Божене Њемцове и Јиречека. Наводећи конкретне примјере правних симбола за означање дјевојке, удате жене и удовице, помиње Црногорце, Конављане и Словаке. Расправљајући о ужој фамилији као нижем степену словенске задруге, Богишић наводи неколико десетина пословица разних словенских народа, међу којима се запажа чешка пословица »Manželstvo bez dětí, den bez slunčka«, која одговара српскохрватској „Женидба без дјеце онако је кано и дан без сунца“ и руској „Живѣмъ не родители, умрѣемъ не люди“.

Описујући процедуру заручења и вјеридбе Богишић истиче примјер Пољака, Чеха и Словака, гдје се родитељи мало мијешају у одабирање брачног друга своје дјетету, већ то пропуштају његовом избору, али напомиње да има случајева отмице дјевојке као и у Црној Гори, о чему је прилично података сачувано у чешким, пољским и словачким народним пјесмама које наводе Ербен и Војцички.

Свадбене пјесме Чеха, Словака и Мораваца су сличне пјесмама осталих словенских народа, као напр.:

Kukurjenka zaklukala,
Matka diovku zapletula
»Neplet'že mamka, neplet'že tuho,
Už nebudem vaša dlho.« —
»Čia že budeš diovka moja?«
»Šuhajova mladá žena«.

Говорећи о словенском гостопримству Богишић наводи чешке пословице »Host do domu bůh do domu« и »Staročeská byla ctinnost: rad byl viděn v domě host«, о чему сличних пословица имају и остали Словени, а код Југословена ће се гостом подијелити „што су бог и кућа дали“.

Богишић је нарочиту пажњу поконио облигацијама код Словена. Начело народног морала и обавеза дате ријечи, израже-

ни у низу пословичних варијаната у нашем народу, у чехословачком језику су дати кроз пословице:

Slovo dělá muže;

Slovo za skutek;

Vola za rohu, člověka za jazyk lapají;

Dobrý dí, dobrý splní;

Čech dí, Čech splní;

Kdo svého neдрžі slova, nemá poctivosti zhola;

Ruka ruce soudí;

Cizí peníze přіmeri nemívají;

Od zlého dlužníka i koza bez mlіka;

Sebe uvazuje, kdo drugeho vuvazuje.

Према једној биљешци самог Богишића, која је писана десетак година пред његову смрт, он је сакупио збирку од преко 100.000 пословица разних европских народа, међу којима највише словенских. Та збирка је стално расла и рачуна се да је приближила цифри од 150.000. Међу њима има доста чехословачких. Он је у студији „Правни обичаји Словена“ наводио само оне карактеристичне, па би и проучавање ове драгоцене збирке било корисно за словенске фолклористе и допринијело би развијању културне узајамности.

Још 1866 године Богишић је израдио упитник („Напутак за сабирање правних обичаја који живу у народу“), подијељен у 352 питања из области јавног и приватног права, као базу за анкету о правном животу словенских народа (нарочито јужних). Овај „Напутак“ је убрзо доживио велики број издања у свим словенским земљама, па и у Чехословачкој. У Прагу су изашла два издања овог „Напутка“, једно на чешком а једно на бугарском језику, и то:

Navedeni ke sbirani pohodek, pak obučejі vřeobecnych a zejmena pravnich mezi lidem řeskym w Pradze 1870, staraniem Towarziatwa Literackiego »Slavia«;

Упжтвање за описивање правовы-те обичаји, кои-то живѣжтъ у народа съставилъ В. В. Богишичъ, преведено и пояснено отъ П. В. Оджякова, Прага 1874

У рукописном дијелу Научног архива Валтазара Богишића, који се чува у Цавтату код Дубровника, налазе се литографисана предавања професора Зигеља: I Курс историје чешког права; II, Курс историје пољског права. Њих је држао Зигељ на Варшавском универзитету 1892—93 године.

Најкапиталније Богишићево дјело је „Општи имовински законик књажевине Црне Горе“ (Цетиње, 1888). Овај рад је изазвао велику полемику у свјетској штампи, а нарочито у словенском свијету, који га је примио са особитом похвалом. Међу осталим, у друштву „Правничка једнота“ у Прагу 21 марта 1889 године одржана је посебна сједница посвећена црногорском Имовинском

законику, на којој су говорили др Ранда, проф. Прашког универзитета, др Тракал, проф. универзитета, и др Ружичка, адвокат.

Појава црногорског Имовинског законика нашла је одјека и у чехословачкој научној штампи и новинарству. Тако су појаву Законика попутили:

Die Politik, Prag 8 jula 1888 (вијест);

J. J. Vaclik: Der neue Civil—codex in Montenegro, »Der Herald«, St. Petersburg, 20 mart (1 april) 1889, бр. 79;

J. J. Vaclik: Der neue Civil—codex für Montenegro, »Die Politik«, Prag, № 52 и 53, 1889;

Narodny Listy (Prag), 25 маја 1888; Politické zpravý zahraničné (чланак);

Jos. Holeček: Občanský zákonik černohorský, — »Narodny listý« Prag, № 192, 12 јула 1888 (чланак);

dr Josef Trakal: Černa Hora a její nejnovější zakonodavství, (часопис »Osvěta« № 2 и 3 1889, Prag) и посебно (студија у 6 поглавља);

dr Ludvig Vaněr: Zpravy o týdenních schůzich Právnícké Jednoty v Praze, — »Pravnik« № XII 1889 о реферату Ружичке;

dr Jan Ružička: Obecný majetkový zákonik pro knížeství Černé Hory, — »Pravnik«. Prag № XII и XII, 1889 (реферат — студија);

L.: Über das neue bürgerliche Gesetzbuch für Montenegro von K. Dickel, »Pravnik« Prag № 24, 1889 (дужи чланак);

J. Trakal: Gesetzbuch über Vormögen für das Fürstentum Montenegro. In die deutsche Sprache übertrage und mit einer Einleitung versehen von A. Schek, Берлин 1893 LXXIV, 191, S. 5, M.;

»Centralblatt für Rechtswissenschaft« Leipzig 1893, октобар — новембар (приказ);

dr Karel Kadlec: Nové vyzdání černohorskeho Zákonika, — »Osvěta« Prag 1898, стр. 1011—1017 (приказ);

Holeček Josif: чланак о црногорском Имовинском законуку у »Narodny Listy од 12 јула 1888, Prag;

I. I. D.: Das bürgerliche Gesetzbuch Montenegro's und die deutsche Kritik, — »Politik« № 381, 1899, Prag (преведен на српски у часопису „Бранич“ за август и децембар 1899, Београд, превео га Н. Дучић).

Познати чехословачки научник Карло Кадлец је написао 1903 године студију о Богишићу под насловом „Валтазар Богишић“, објављену у часопису Muzea království českého у Прагу (штампана и посебно).

Богишић је имао јаке научне везе са истакнутим чешким и словачким писцима и културним радницима, што најбоље потврђује сачувани дио кореспонденције са Константином Јирече-

ком, Јосефом Јиречеком, Карелом Кадлецом, Јованом Вацликом, Јарославом Чермаком, М. Прохаском, А. Патером, Шафариком, Симачеком, Јосефом Тракалом, Едуардом Валецка, Франом Урбанеком, Карелом Чермаком, Франом Дворжаком, Јосефом Давидом и др.

Валтазар Божишић је име које повезује Југославију и Чехословачку у правној науци и етнографији, као што их повезују Чермак и Влахо Буковац у сликарству. Његово дјело и оставштина су драгоцен извор за продубљивање братске сарадње словенских фолклориста, па и шире.